

Babayev Ata Manaf oğlu, dosent
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
Ünvan: Azadlıq pr., 20, Bakı, Azərbaycan, AZ 1010,
E-mail: babayevata1964@gmail.com
© Babayev A.M., 2019

UOT: 338.012:504.062

AZƏRBAYCANDA NEFT SAHƏSİNDƏ EKOLOJİ-İQTİSADI PROBLEMLƏRİN İDARƏETMƏ MEXANİZMLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - Azərbaycanda neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqindən ibarətdir. Bu məqsədlə, ekoloji-iqtisadi sistemin mahiyyəti və xüsusiyyətləri üzrə problemlər açıqlanmış və sistemləşdirilmişdir. Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinə baxılmışdır. Ekoloji-iqtisadi amilin ölkənin dayanıqlı və davamlı inkişafında roluna və təsirinə diqqət yönəldilmişdir. Neft hasilatı proseslərində ətraf mühitin və atmosferin çirklənməsi ilə bağlı problemlərin həlli yolları üzrə araşdırmalar aparılmışdır. Neft sənayesi müəssisələrində tullantısız texnologiyalardan istifadənin genişləndirilməsinin vacibliyi əsaslandırılmışdır. Dünyada ekoloji problemlərin artdığı bir dövrdə neft sənayesində ekoloji-iqtisadi fəaliyyətin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üzrə yeni yanaşmalar müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın metodologiyası – baxılan problemlər üzrə sistemli və müqayisəli təhlil, Azərbaycanda neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı maksimum səmərəli üslublardan, metodlardan, həmçinin həmin problemlərə dair müxtəlif tədqiqatçıların fikirlərindən ibarətdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - əldə olunmuş nəticələrdən və elmi-iqtisadi müddəalardan, verilmiş təkliflərdən ölkəmizin neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üzrə fəaliyyət strategiyalarının, kompleks tədbirlərin və dövlət proqramlarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələri – Azərbaycanda neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üzrə müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmaqla yanaşmaların müəyyənləşdirilməsi, mövcud problemlərin həlli yolları üzrə tövsiyələrin hazırlanması və təkliflərin verilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – işdə araşdırılması nəzərdə tutulan aktual problemlər üzrə global iqtisadi və ekoloji çağırışlar prizmasından yanaşmalar müəyyənləşdirilmiş və müasir baxış formalaşdırılmışdır. Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsinin obyektiv zərurət olduğu əsaslandırılmışdır. Ekoloji-iqtisadi amilin strateji səviyyədə dəyərləndirilməsi və neft hasilatı proseslərində obyektiv qiymətləndirilməsi təmin olunmuşdur. Neft sahəsi müəssisələrində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarə olunması, həll yollarının tapılması proseslərinin səmərəli təşkilinin vacibliyinə diqqət yönəldilmişdir. Ekoloji-iqtisadi sistemin işlək idarəetmə mexanizmlərinin yaradılmasının strateji əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. Azərbaycanda neft sahəsinin iqtisadiyyatda aparıcı rolu əsas götürülməklə, ekoloji-iqtisadi problemlərin həlli istiqamətində fəaliyyət

proseslərinin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolları üzrə uzunmüddətli dövr nəzərə alınmaqla təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: ekoloji-iqtisadi problemlər, neft sahəsi, ekoloji-iqtisadi sistem, ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmləri, ekoloji-iqtisadi problemlərin müasir aspektləri, idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyi, idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

GİRİŞ

Beynəlxalq səviyyədə aktual problemlər sırasında ekoloji məsələlər qlobal xarakter alması ilə diqqət çəkir. Artıq neçə onilliklərdir ki, aparıcı dünya dövlətlərinin iştirakı ilə ekoloji problemlərin koordinasiyası istiqamətində tədbirlər görülməkdədir. Xüsusilə, BMT-nin və digər beynəlxalq təşkilatların söyləri nəticəsində qlobal ekoloji problemlərin, o cümlədən iqlim dəyişikliyindən yaranan problemlərin həll edilməsi üçün addımlar atılmaqdadır. Dünyada ekoloji vəziyyətə mənfi təsir göstərən hallardan biri də neft hasilatı ilə bağlıdır. Neft əsas yanacaq növü olduğundan ona tələbat daim artmaqdadır və buna görə də yeni-yeni yataqların işlənməsi, istismarı üçün 100 milyardlarla dollar həcmində vəsaitlər yatırılır. Azərbaycan da bu sırada istisna təşkil etmir və dünyanın sənaye üsulu ilə ilk neft hasil edən ölkəsi kimi özünün neft ehtiyatlarının mənimsənilməsində və dünya bazarlarına çıxarılmasında fəallıq göstərməkdədir. Bu baxımdan, yerin təkindən resursların hasil edilməsi prosesləri də ətraf mühitə və ekoloji-iqtisadi sistemin balanslaşdırılmasına ciddi təsir göstərmək iqtidarında olan amillərdəndir. Hər bir ölkə özünün ekoloji-iqtisadi sisteminin gücləndirilməsi və dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində bu amilin qiymətləndirilməsi strategiyasını hazırlamalı, reallaşdırmalıdır. Belə ki, ölkə əhalisinin sağlamlığının qorunması və ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlaşdırılması kimi strateji məsələlərlə bağlı proseslərin optimal olaraq idarə edilməsi vacib şərtlərdəndir. Ekoloji-iqtisadi sistem, əsasən iqtisadiyyatın fəaliyyət mexanizmləri ilə təbii resurslar və sərvətlər arasındakı fəal və səmərəli inteqrasiyanı əhatə edir və bu proseslərin idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyi kifayət qədər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə dünyada neft resurslarının bölüşdürülməsinin və yeni mənbələr istiqamətində kəskin rəqabətin getdiyi bir şəraitdə bu sahədə aparılan işlərin sistemləşdirilməsi və tənzimlənməsi məsələlərində kifayət qədər problemlər vardır. Dünyada neft hasil edən ölkələrin heç də hamısında neftin hasilatı, dünya bazarlarına çıxarılması və nəqlinin təmin edilməsi ilə bağlı arzuolunan səmərəlilik və optimal idarəetmə səviyyəsi təmin olunmamışdır. Bütün bunlar, neft sahəsində olan problemlərin sistemli şəkildə həll edilməsinə və beynəlxalq səviyyədə əlaqələndirilməsinə, dünya ölkələrinin söylərinin birləşdirilməsinə mane olan hallardandır [15]. Neft sahəsində ən mürəkkəb və spesifik problemlərdən biri kimi neft hasilatı, nəqli, neftin saxlanması, emal olunması və son istehsalçılara çatdırılması proseslərinin səmərəli idarə edilməsi məsələsi xüsusi diqqət çəkir. Yəni, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin idarə edilməsi və tənzimlənməsi prioritetləri fəal neft hasil edən ölkələrin dövlətlərinin iqtisadi siyasətində önəmli yer tutmalı və bunlarla bağlı problemlərə strateji yanaşmalar təmin edilməli və zəruri tədbirlər görülməlidir. Ümumilikdə, neft sahəsində və bu sahənin inkişafı ilə bağlı fəaliyyət proseslərində ekoloji problemlər, ekoloji təhlükəsizlik məsələləri prioritetlik təşkil edir. Bu sırada mühüm məsələ ekoloji-iqtisadi sistem tələblərinə maksimum düzgün yanaşmaların ortaya qoyulmasıdır, başqa sözlə, ekoloji-iqtisadi sistemin strateji məsələlərin və fəaliyyət prosesindəki problemlərin optimal idarə edilməsi və tənzimlənməsi strateji səviyyədə baxılmalı və həll edilməlidir [8]. Eyni zamanda, ekoloji-iqtisadi sistemin gücləndirilməsi və idarə-

edilməsi məsələləri neft sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətində xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmalı və dəyərləndirilməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, neft hasilatının baş verdiyi proseslərdə eyni zamanda ətraf mühitə zərər verən maddələr atılır və atmosferin zəhərlənməsi prosesləri gedir. Bu baxımdan neft hasilatı zamanı proseslərin daha mükəmməl idarə olunması, o cümlədən neft tullantılarının toplanması, saxlanması, təkrar emalının təmin edilməsi və bunlarla bağlı proseslərin idarəetmə sisteminin yaradılması vacib məsələlərdəndir. Bütün bunlar ekoloji-iqtisadi dayanıqlılığın yüksəldilməsinə və bunlarla bağlı problemlərin daha adekvat formada tənzimlənməsinə imkan verir [10]. Neft hasilatı və emalı ilə məşğul olan müəssisələrdə ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə əlaqədar iqtisadi amillərin, aspektlərin kompleks və sistemli şəkildə tənzimlənməsi, idarəetmə mexanizmləri məsələləri ön plana çəkməlidir. Həmin proseslərdə ekoloji təhlükəsizliyin qorunmasının iqtisadi aspektlərinə daha çox diqqət yetirilməsi və ekoloji problemlərin həlli üzrə tədbirlərin işlək idarəetmə mexanizmlərinin təşkili vacibdir [11].

Tədqiqatın əsas məzmunu

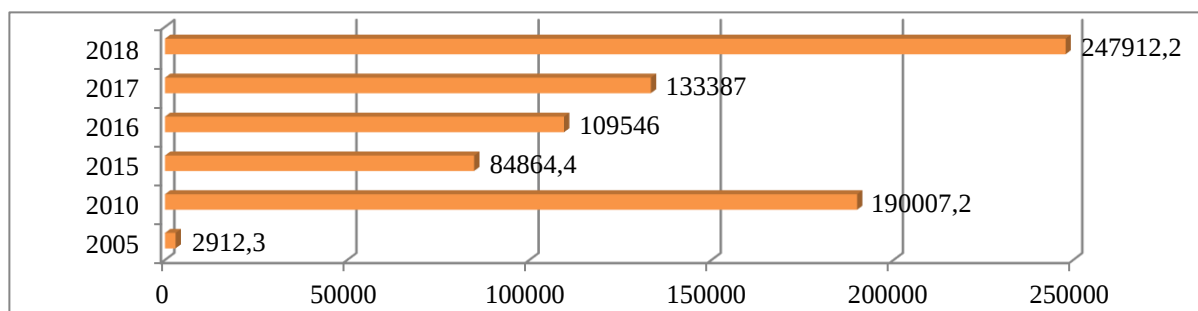
Neft hasil edən müəssisələrdə ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təşkili və gücləndirilməsi tədbirləri sırasında neft hasilatının və nəqlinin bütün tsiklinə daxil olan mərhələlərində zəruri tədbirlərin görülməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, neft sahəsində atmosfərə atılan qazların, digər çirkləndirici maddələrin, o cümlədən bərk, qaz və maye halında olan cisimlərin, digər qaz halında olan maddələrin ətraf mühitə və atmosfərə atılmasının davamlı şəkildə baş verməsi ekoloji vəziyyəti mürəkkəbləşdirən səbəblər kimi baxılmalıdır. Həmin proseslərdə məsuliyyət hissinin artırılması və idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi hesabına ekoloji-iqtisadi sistemin səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün səylərin göstərilməsi vacibdir. Amma, bunun üçün ilk növbədə, ekoloji-iqtisadi sistemin özünün işlək mexanizmlərdən ibarət olması təmin edilməlidir [9]. Ekoloji-iqtisadi sistemin tərkib komponentlərində neft istehsalçılarının ekoloji tələblərin qorunması istiqamətində məsuliyyət hissinin artırılması motivasiyanın yüksəldilməsi, stimullaşdırıcı mexanizmlərin daxil edilməsi, həmçinin digər tənzimləmə vasitələrinin, məsələn, vergi tənzimlənmələrinin olması, ehtiyat fondlarının formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi vacib şərtlərdəndir. Xüsusilə, hər bir neft istehsalı və emalı müəssisəsində ekoloji-iqtisadi mexanizmlərin işləyib hazırlanması, tədbirlərin maliyyələşdirilməsi və tullantıların idarə edilməsi məsələləri sistemli və ardıcıl şəkildə baxılmalı və təmin olunmalıdır [14]. Ekoloji-iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi, maksimum tullantısız texnologiyalara üstünlüklərin verilməsi və ətraf mühitin çirklənməsi ilə bağlı məsələlərə konseptual yanaşmaların formalaşdırılması tədbirləri üzrə maarifləndirmə işləri aparılmalı və bunlarla bağlı iqtisadi-təşkilati, iqtisadi hüquqi mexanizmlərin səmərəli şəkildə tətbiqi məsələləri həll edilməlidir. Şübhəsiz, ekoloji problemlərin həll edilməsi, tullantıların yığılması və zərərsizləşdirilməsi proseslərinin optimallığına nail olmaq üçün iqtisadi metodlara daha çox üstünlük verilməlidir. İstehsal sahələrinin müasir texnologiyalar əsasında yenilənməsi, neft hasilatı texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, istifadə olunan avadanlıqların etibarlılığının və məhsuldarlığının yüksəldilməsi, tullantıların azaldılmasına imkan verən təkmilləşdirilmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi vacib şərtlərdəndir. Neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin formalaşdırılmasında təbiətin qorunması istiqamətində prioritetlik təmin edilməli və bunlarla bağlı məsələlərə xüsusi yanaşmalar olmalıdır [12]. Az səmərəli neft quyularının istismarı məsələlərinə strateji yanaşılmalı, istehsalın artırılması məqsədilə zəruri texnoloji tədbirlərin reallaşdırılmasında ekoloji amillər ciddi şəkildə nəzərə alınmalıdır.

Xüsusilə, istehsal proseslərinin və texnologiyalarının etibarlılığı, enerjidaşıyıcılardan qənaətlə istifadə edilməsi, tullantıların toplanması və zərərsizləşdirilməsi mexanizmlərinin olması və s. prinsiplər ciddi nəzarətdə saxlanılmalıdır. Ekoloji-iqtisadi sistemin uzunmüddətli dövr üçün davamlı şəkildə səmərəli fəaliyyət göstərməsi mexanizmləri hazırlanmalı və reallaşdırılmalıdır. Bundan əlavə, neft yataqlarının istismarının intensivləşdirilməsi, istehsal hədəflərinə çatmaq üçün daha böyük həcmdə neftin çıxarılmasına səylərin göstərilməsi son nəticədə bu sahədə ekoloji riskləri artırır və silsilə problemlər yaradır. Bunlarla əlaqədar olaraq, neft kompleksində həyata keçirilən fəaliyyət prosesləri nizamlı şəkildə tənzimlənməli və təkmilləşdirilməlidir. Bu proseslərin səmərəliliyinin təmin edilməsi və ekoloji risklərlə bağlı məqamların nəzərə alınması məsələlərinə ciddi önəm verilməlidir. Ekoloji təhlükəsizliyin gücləndirilməsi və ətraf mühitin qorunması tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün innovativ yanaşmalardan daha çox istifadə olunmalıdır. Düzdür, ölkəmizin neft sənayesi digər iqtisadiyyat sahələri ilə nisbətə daha yüksək səviyyədə innovasiyalasdırma proseslərini keçməkdədir və bu sahədə tətbiq olunan texnologiyalar müasirliyi və məhsuldarlığı, həmçinin yüksək standartlara malik olması ilə seçilir, amma bütün hallarda ekoloji tələblərin qorunması əlavə və davamlı işlərin görülməsini tələb edir, yeni mexanizmlərin hazırlanması və tətbiq olunması zərurəti yaranır. Yeni neft layihələrinin qiymətləndirilməsi sisteminin modelləşdirilməsi proseslərində ekoloji-iqtisadi sistemin tarazlığının təmin edilməsi məsələlərinə xüsusi önəm verilməlidir. Bu sırada ekoloji-iqtisadi zərərlərin müəyyənləşdirilməsi meyarlarının və prinsiplərinin işlənib hazırlanması, göstəricilər sisteminin formalaşdırılması vacib şərtlərdəndir [13]. Əsas məsələlərdən biri də neft tullantılarının təkrar emal prosesləri ilə bağlı məsələlərə strateji yanaşmanın təmin olunmasıdır və bununla bağlı məsələlərə ikinci dərəcəli yanaşmalar yolverilməzdir. Belə ki, ekoloji-iqtisadi tarazlığın pozulması, ekoloji risklərin artması sahənin inkişaf perspektivlərini əngəlləyə bilər və sual altına qoyar. Başqa sözlə, ekoloji-iqtisadi sistemin ekoloji problemlərinin qiymətləndirilməsində sosial aspektlərə, cəmiyyətin bu məsələlərə olan münasibətlərinə ciddi yanaşılmalı və mövcud problemlərin həlli yolları üzrə müəyyənləşdirilmiş problemlərin ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi təmin olunmalıdır.

Qeyd edək ki, ölkəmizdə uğurlu neft strategiyasının reallaşdırılması ilə əlaqədar olaraq neft sahəsində fəaliyyətin beynəlxalq standartlar səviyyəsində idarə edilməsi və tənzimlənməsi istiqamətində əhəmiyyətli təcrübə toplanmışdır. Ölkə Prezidentinin 2012-cı il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında davamlı və dayanıqlı inkişafın təmin edilməsində ekoloji problemlərin həll olunması prioritet kimi qəbul edilmişdir [1]. Eyni zamanda, ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”ndə neft hasilatının artırılması, bu sahələrə müasir texnologiyaların gətirilməsi ilə bərabər, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsinə strateji yanaşmalar müəyyənləşdirilmişdir [2]. Bunlarla yanaşı, ölkəmizdə yanacaq-enerji kompleksinin inkişaf etdirilməsi proseslərində ekoloji-iqtisadi sistemin idarə olunması və təkmilləşdirilməsi problemlərinin həlli istiqamətində daha çox işlər aparılmalıdır. Xüsusilə, neft sahəsində ekoloji təhlükəsizliyin həlli istiqamətində səmərəli yanaşmaların gücləndirilməsi vacibdir [6]. Bu qəbildən olan mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində ekoloji amillərə xüsusi diqqət yetirilməsi, ümumilikdə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlı inkişafın və onun idarəetmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır [4]. Ölkəmizin mühüm iqtisadiyyat sahəsi olan və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatın lokomotivi hesab edilən, təkanverici qüvvəsi kimi xarakterizə olunan neft sahəsinin - neft

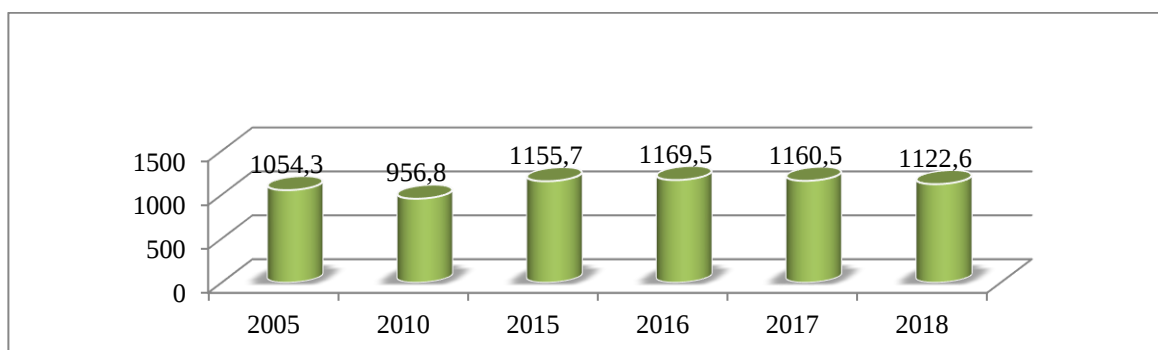
sənayesinin ekoloji tarazlığının təmin edilməsinin təşkilati, iqtisadi və sosial problemlərinin kompleks şəkildə təmin edilməsi həll olunmalıdır. Eyni zamanda, məlumdur ki, ölkəmiz ətraf mühitin qorunması, ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi və ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlı inkişafına nail olunması üzrə bir çox beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuş və öhdəliklər götürmüşdür. Buna görə də, neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi vacib məsələlər kimi diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bu baxımdan ölkəmizdə ətraf mühitin mühafizəsi məsələlərinə, ekoloji-iqtisadi problemlərin həll olunması və idarəedilməsi problemlərinə diqqət daha da artırılmalı, əsaslı vəsait qoyuluşu və investisiyaların yönəldilməsi proseslərinə ciddi önəm verilməlidir.

Şəkil 1-də Azərbaycanda 2005-2018-ci illərdə ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə üçün əsas kapitalla yönəldilmiş vəsaitlərin dinamikası verilmişdir və 2018-ci ildə bu vəsait 248 mln. manata yaxın təşkil etmişdir, bu isə 2017-ci illə müqayisədə 86,5 % çoxdur.



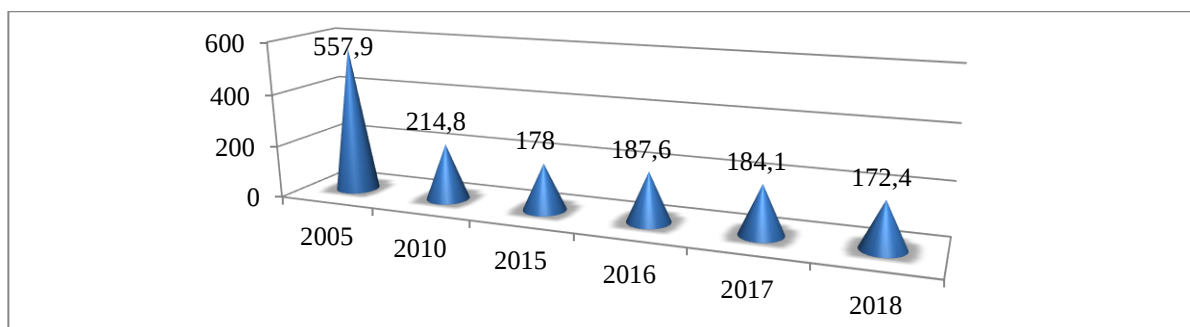
Şəkil 1. Azərbaycanda ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə üçün əsas kapitalla yönəldilmiş vəsait, min manat, 2005-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 2-də 2005-2018-ci illərdə Azərbaycanda atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin ümumi həcmi təhlil olunmuşdur və son 4 il ərzində bu maddələrin artımı müşahidə edilməmişdir.



Şəkil 2. Azərbaycanda atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələr, min ton, 2005-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 3-də 2005-2018-ci illərdə Azərbaycanda stasionar mənbələrdən atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin dinamikası öz əksini tapmışdır.



Şəkil 3. Azərbaycanda stasionar mənbələrdən atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələr, min ton, 2005-2018-ci illər (ARDSK-nin məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Cədvəl 1-də Azərbaycanda 2010-2018-ci illərdə təhlükəli istehsal tullantıları və stasionar mənbələrdən atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin göstəriciləri verilmişdir və qeyd etmək olar ki, bu dövr ərzində yaranmış təhlükəli tullantıların həcmi heç də azalmamışdır, istifadə edilmiş təhlükəli tullantıların həcmi isə eyni səviyyədə qalmışdır, atmosfer havasına atılan bərk maddələrin həcmi də 2015-2018-ci illərdə o qədər də dəyişməmişdir, atmosfer havasına atılan qazaoxşar və maye maddələrin həcmində isə cüzi azalma vardır.

Cədvəl 1.

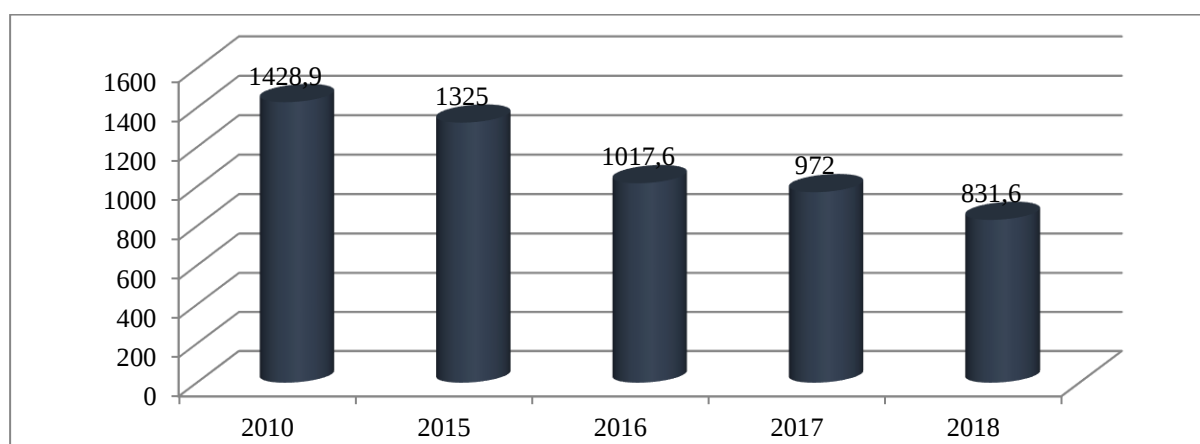
Azərbaycanda 2010-2018-ci illərdə təhlükəli istehsal tullantıları və stasionar mənbələrdən atmosfer havasına atılan çirkləndirici maddələrin göstəriciləri, min ton

s/s	Göstəricilər	2010	2015	2016	2017	2018
01	Yaranmış təhlükəli tullantılar	140,0	262,6	632,6	266,0	338,7
02	İstifadə edilmiş təhlükəli tullantılar	5,5	5,2	47,8	5,5	5,7
03	Zərərsizləşdirilmiş təhlükəli tullantılar	58,4	210,9	25,9	35,8	64,2
04	Atmosfer havasına atılan bərk maddələr	19,3	6,6	6,1	6,2	6,5
05	Atmosfer havasına atılan qazaoxşar və maye maddələr, o cümlədən:	195,5	171,4	181,5	177,9	165,9
	Kükürd anhidridi	2,2	3,8	8,6	4,9	0,7
	Karbon oksidi	27,2	27,9	24,3	25,5	16,7
	Azot oksidləri	19,8	18,9	18,2	22,1	20,8

Qeyd: Cədvəl ARDSK-nin məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ümumilikdə isə qeyd etmək mümkündür ki, ölkəmizdə yaranmış təhlükəli tullantıların zərərsizləşdirilməsi səviyyəsi dəfələrlə aşağıdır, məsələn bu göstərici 2010-cu ildə 2,4 dəfə təşkil etdiyi halda 2018-ci ildə 5,3 dəfəyə yaxın olmuşdur, həmin dövr ərzində yaranmış həmin tullantıların orta illik həcmi 2,4 dəfədən çox artmışdır.

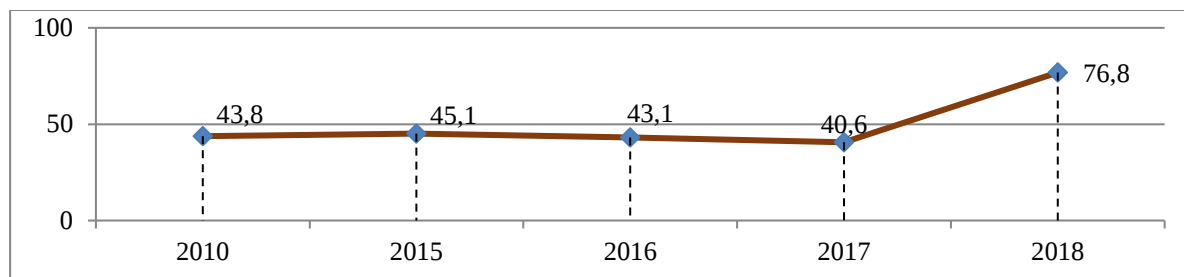
Şəkil 4-də 2010-2018-ci illərdə Azərbaycanın enerji sektorunda itkilərin dinamikası verilmişdir və bu amildə ətraf mühitə mənfi təsir göstərir, həmin dövr ərzində itkilərin həcmi orta illik 72 %-ə yaxın azalmışdır. Müasir dövrdə ölkəmizin neft sahəsində ekoloji iqtisadi sistemin dayanıqlılığının təmin edilməsi və ekoloji tarazlığın qlobal iqtisadi çağırışlara uyğunlaşdırılması üçün daha çox səylərin göstərilməsi diqqət çəkir. Bu tədbirlərin əhəmiyyətli hissəsi, həm də böyük hissəsi SOCAR-ın payına düşür. SOCAR-ın struktur vahidləri sırasında mühüm idarələrdən biri Ekologiya idarəsi hesab olunur.



Şəkil 4. Azərbaycanın enerji sektorunda itkilərin dinamikası, min NET, 2010-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

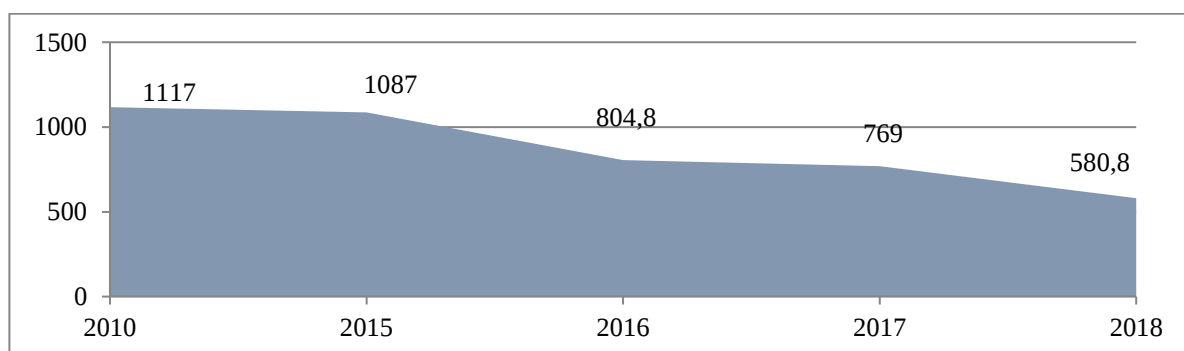
Hesabatlarda öz əksini tapmış rəsmi məlumatlardan çıxış etsək, ölkəmizdə neft sahəsində ekoloji-iqtisadi sistemin dayanıqlılığının gücləndirilməsinə sistemli yanaşmanı qeyd etmək mümkündür. Bunlarla əlaqədar olaraq, SOCAR-ın Ekologiya idarəsinin nəzdində Kompleks Tədqiqatlar Laboratoriyası fəaliyyət göstərir. Həmin laboratoriyada müxtəlif istiqamətlər və göstəricilər üzrə planlı şəkildə ekoloji monitorinqlər aparılır və laboratoriya analizləri həyata keçirilir. Coğrafi informasiyalar sistemində işlənmiş xəritələr əsasında daimi tədbirlər reallaşdırılır və neft istismar olunan sahələri əhatə edən torpaqların neft tullantılarından təmizlənməsi tədbirləri aparılır. Bunlarla yanaşı, neft quyularının istismarı ilə bağlı toplanmış quyu məhsulunun yığılması, nəqli, lay sularının təmizlənməsi və utilizasiyası sisteminin qurulması həyata keçirilir, lay sularını neft və qumdan təmizləyən qurğular quraşdırılır. Təkcə 2017-ci il ərzində ümumilikdə 32 növ olmaqla 80,8 min tondan çox müxtəlif növ tullantılar toplanmış və aidiyyəti üzrə təhvil verilmişdir. İl ərzində 6,9 min ton qazma şlamı təkrar emal edilmişdir [7].

Şəkil 5-də 2010-2018-ci illər Azərbaycanın xam neft balansında itkilərin dinamikası verilmişdir və təhlil göstərir ki, həmin dövr ərzində itkilərin səviyyəsi azalmamış, əksinə 2018-ci ildə 2017-ci illə nisbətə 89,2 % artaraq 76,8 min ton təşkil etmişdir.



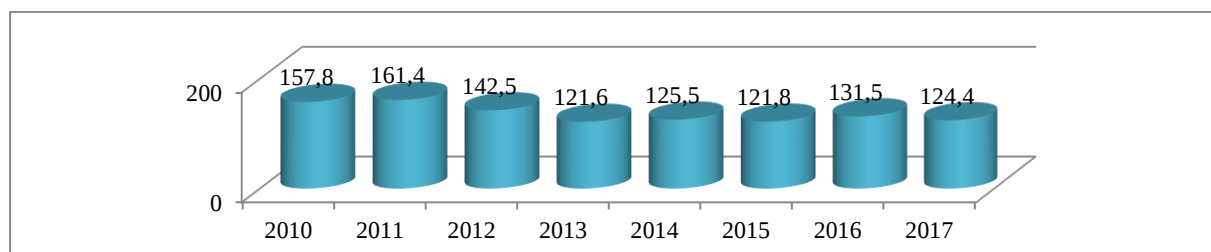
Şəkil 5. Azərbaycanın xam neft balansında itkilərin dinamikası, min ton, 2010-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 6-da 2010-2018-ci illərdə Azərbaycanda istehsal olunan təbii qazın balansında itkilərin dinamikası öz əksini tapmışdır və göründüyü kimi itkilərin həcmi 2018-ci ildə 2010-cu illə nisbətə 92,3 % azalaraq 580,8 mln. m³ olmuşdur, bu rəqəm özlüyündə kifayət qədər böyükdür və həmin istiqamətdə daha təsirli tədbirlərin görülməsi, idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin əhəmiyyətli səviyyədə gücləndirilməsi tələb olunur [3].



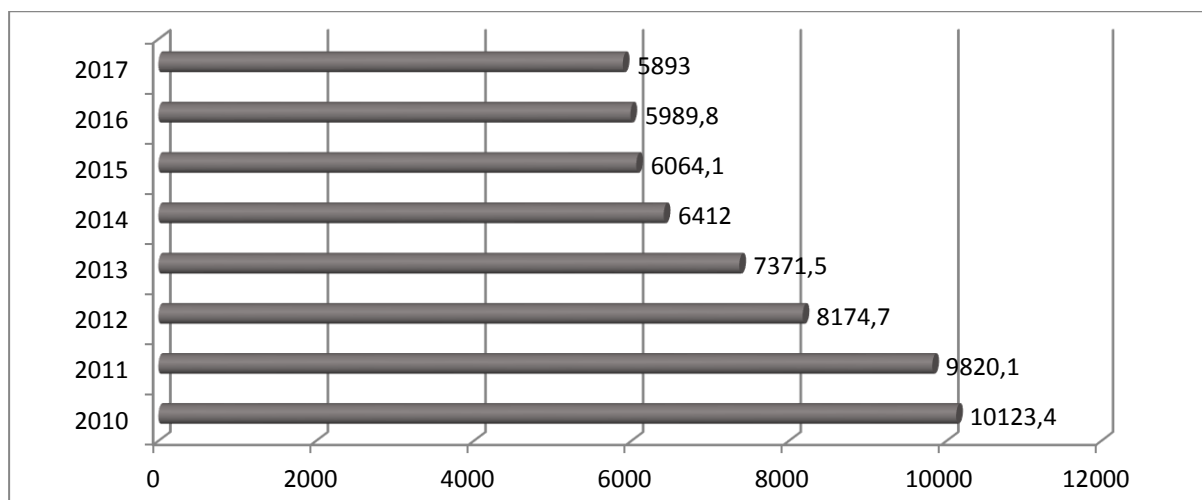
Şəkil 6. Azərbaycanın təbii qazın balansında itkilərin dinamikası, mln. m³, 2010-2018-ci illər (ARDSK-nın məlumatı üzrə müəllif tərəfindən hazırlanmışdır).

Şəkil 7-də 2010-2017-ci illərdə SOCAR-ın struktur bölmələrində atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı verilmişdir və buradan görünür ki, son 5 il ərzində bu maddələrin həcmində elə bir dəyişiklik yoxdur və 2017-ci ildə 124,4 min ton səviyyəsində qeydə alınmışdır [5].



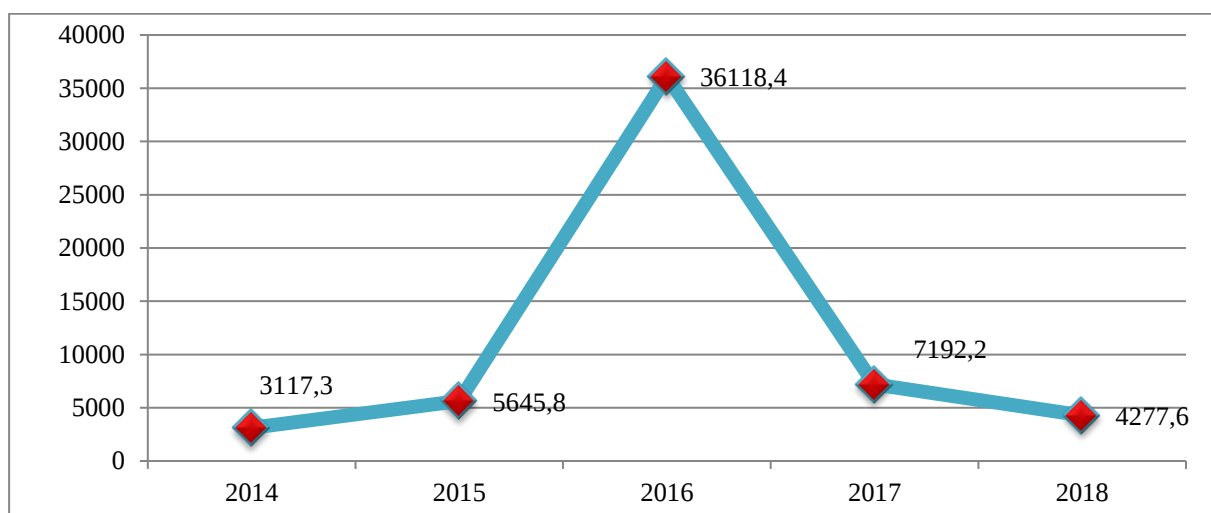
Şəkil 7. SOCAR-ın struktur bölmələrində atmosfərə atılan çirkləndirici maddələrin miqdarı, min ton, 2010-2017-ci illər (SOCAR-ın illik hesabatı əsasında hazırlanmışdır. Bakı, 2018, 108 s.).

Şəkil 8-də 2010-2017-ci illərdə SOCAR-ın struktur bölmələrində atmosfərə atılan istilik effekti yaradan qazların həcmnin dinamikası verilmişdir və göründüyü kimi həmin dövr ərzində burada iki dəfəyə yaxın azalma baş vermişdir.



Şəkil 8. SOCAR-ın struktur bölmələrində atmosfərə atılan istilik effekti yaradan qazların həcmnin dinamikası, min ton karbon oksidi ekvivalentində, 2010-2017-ci illər (SOCAR-ın illik hesabatı əsasında hazırlanmışdır. Bakı, 2018, 108 s.).

Şəkil 9-da 2014-2018-ci illərdə SOCAR-ın müəssisələrində Ekologiya idarəsi üzrə kapital qoyuluşunun dinamikası əks olunmuşdur və göründüyü kimi kapital qoyuluşunun həcmi o qədər də yüksək deyildir.



Şəkil 9. SOCAR-ın müəssisələrində Ekologiya idarəsi üzrə kapital qoyuluşunun dinamikası, min manat, 2014-2018-ci illər (SOCAR-ın illik hesabatı əsasında hazırlanmışdır. Bakı, 2018, 108 s.).

Y E K U N

Azərbaycanda neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində sistemli və ardıcıl tədbirlərin uzunmüddətli dövr üçün planlaşdırılması və həyata keçirilməsi istiqamətində mövcud yanaşmaların təkmilləşdirilməsi və müasir dövrün standartlarına daha çox uyğunlaşdırılması tələb olunur. Bu məsələ dünya səviyyəsində problemli və aktual məsələlərdən hesab olunur, buna görə də hər bir ölkədə ekoloji-iqtisadi problemlərin tarazlaşdırılmış həlli mexanizmləri işlənib hazırlanmalıdır. Ölkəmizdə bunlarla əlaqədar bir sıra məsələlərə daha ciddi önəmin göstərilməsi vacibdir.

– ölkənin neft sahəsində və müəssisələrində hasilat proseslərinin maksimum səmərəli təşkili, optimal idarəetmə mexanizmlərinin hazırlanaraq tətbiq edilməsi tədbirlərinə strateji yanaşmalar ən yüksək səviyyəyə qaldırılmalı və beynəlxalq təcrübəyə uyğun şəkildə təmin edilməlidir;

– ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi proseslərində neft müəssisələrində mövcud vəziyyətdən yanaşmaqla, sistemli və ardıcıl tədbirlərin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsi vacibdir;

– neft sahəsində ekoloji-iqtisadi problemlərin idarəetmə mexanizmlərinin işləkliyinin təmin edilməsi üçün bu sahədə şəffaflığın gücləndirilməsi və ictimai nəzarətin təşkili məqsəduyğun sayılır və s.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-cı il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Azərbaycan Respublikasının neft və qaz sənayesinin (kimya məhsulları daxil olmaqla) inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

3. Azərbaycanın statistik göstəriciləri, 2019. Bakı, 788 s.

4. Hüseynov A.G. Azərbaycanda təbiətdən istifadənin səmərəlilik və ekoloji təhlükəsizlik mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi. i.e.d. diss-nın avtoreferatı. Gəncə, 2014, 44 s.

5. İllik hesabat. SOCAR, 2018, 108 s. <http://www.socar.az>.

6. Nurəliyeva R.N. Azərbaycanın yanacaq-enerji kompleksinin inkişafının iqtisadi-ekoloji problemləri. Monoqrafiya. Bakı, Azərnaşr, 2010, 221 s.

7. SOCAR, 2017. İllik Hesabat. <http://www.socar.az>.

8. Бурков В.Н., Новиков Д.А., Щепкин А.В. Механизмы управления эколого-экономическими системами / Под ред. академика С.Н. Васильева. – М.: Издательство физико-математической литературы, 2008, 244 с.

9. Елкина Л.Г. Управление развитием эколого-экономической системы промышленного предприятия. Дисс. д-ра экон. наук. Уфа, 2009, 331 с.

10. Механизмы управления устойчивостью эколого-экономической системы / Г.А. Резник, А.А. Малышев // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2012, № 4 (24), С. 138-146.

11. Никитина Ю.А. Экономические аспекты экологической безопасности в нефтегазовой отрасли (международный опыт и российская практика). Автореферат дисс. канд. экон. наук. Москва, 2012, 32 с.

12. Пайтаева К.Т. Эколого-экономические аспекты эффективности природоохранной деятельности в нефтегазовой отрасли // Российский академический журнал, № 4, 2013, С.37-39.

13. Пинаев В.Е. Моделирование системы оценки проектов нефтегазовой отрасли на примере Ямало-Ненецкого автономного округа // Интернет-журнал «Науковедение» Том 8, №4 (2016), <http://naukovedenie.ru>.

14. Редина М.М. Эколого-экономический анализ деятельности предприятий нефтегазовой отрасли. Дисс. канд. экон. наук. Москва, 2009, 164 с.

15. Россинская М.В. Методология обеспечения устойчивого развития территории в рамках эколого-экономической безопасности. Дисс. д-ра экон. наук. Ростов - на - Дону, 2006, 328 с.

*Бабаев Ата Манаф оглы, доцент
Азербайджанский Государственный
Университет Нефти и Промышленности
Адрес: пр. Азадлыг 20, Баку, Азербайджан, AZ 1010,
E-mail: babayevata1964@gmail.com
© Бабаев А.М., 2019*

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В НЕФТЯНОЙ СФЕРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Р Е З Ю М Е

Цель исследования – состоит из рассмотрения направлений совершенствования механизмов управления эколого-экономических проблем в нефтяной сфере Азербайджана. Для этого раскрыты и систематизированы проблемы эколого-экономической системы, их сущность и особенности. Рассмотрены вопросы совершенствования механизмов управления эколого-экономических проблем в нефтяной сфере. Обращено внимание на роль и влияние эколого-экономического фактора на прочное и устойчивое развитие страны. Проведены исследования по вопросам загрязнения окружающей среды и атмосферы в процессах нефтедобычи и даны пути решения данных проблем. Обоснована важность расширения использования безотходных технологий на предприятиях нефтяной сферы. Определены новые подходы по совершенствованию направлений механизмов управления эколого-экономической деятельности в нефтяной промышленности в период роста экологических проблем в мире.

Методология исследования - системный и сравнительный анализ, определение методологических подходов и способов по направлениям совершенствования механизмов управления эколого-экономических проблем в нефтяной сфере Азербайджана, а так же изучены мнения и мысли разных исследователей в данной сфере.

Практическая значимость исследования – результаты и материал исследования могут использоваться в подготовке необходимых мероприятий, разработке требуемых механизмов для решения существующих проблем и, в целом, стратегий деятельности по направлениям совершенствования механизмов управления эколого-экономических проблем в нефтяной сфере Азербайджана.

Результаты исследования – определены более совершенствованные подходы, разработаны соответствующие рекомендации и предложения по механизмам управления эколого-экономическими проблемами в нефтяной сфере Азербайджана с учетом требований современного периода.

Оригинальность и научная новизна исследования - в работе определены новые подходы и сформированы современные взгляды по актуальным проблемам эффективной организации эколого-экономической системы и решению существующих проблем управления механизмами экологических процессов. Обоснована объективная необходимость совершенствования механизмов управления эколого-экономической проблемы в нефтяной сфере. Обеспечена объективная оценка и стратегические ценности эколого-экономического фактора в процессах нефтедобычи. Обращено внимание на важность эффективной организации управления проблемами и определение путей решения проблем эколого-экономической системы на предприятиях нефтяной сферы. Обоснована стратегическая важность создания работоспособных механизмов управления эколого-экономической системой. Подготовлены научные экономически аргументированные предложения по путям совершенствования механизмов управления эколого-экономическими проблемами в долгосрочном периоде с учетом ведущей роли нефтяной сферы в экономике Азербайджана.

Ключевые слова: проблемы эколого-экономической системы, нефтяная сфера, эколого-экономическая система, механизмы управления эколого-экономических проблем, современные аспекты эколого-экономических проблем, эффективность механизмов управления, направления совершенствования механизмов управления.

Ata Manaf Babayev
associate professor,
Azerbaijan State Oil and Industry University,
Address: 20Azadlig Avenue., Baku, Azerbaijan, AZ 1010,
E-mail: babayevata1964@gmail.com
© A.M. Babayev, 2019

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF MECHANISMS FOR MANAGEMENT OF ECOLOGICAL-ECONOMIC PROBLEMS IN THE OIL SECTOR OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

The purpose of the research is to improve the mechanisms of management of ecological-economic problems in the oil sector of Azerbaijan. Problems of ecological-economic system, their essence and peculiarities are disclosed for this purpose. Issues of improvement of mechanisms of management of ecological-economic problems in the oil sector are considered. Attention to the role and impact of the ecological-economic factor on sustainable development of the country is drawn. Problems of ecological and atmospheric pollution in oil production processes and ways of solving these problems are investigated then. The importance of expanding the use of waste-free technologies in oil enterprises is justified. New approaches to improve the management of ecological and economic activities in the oil industry during the growing ecological problems in the world are identified.

The methodology of the research is a systematic and comparative analysis, definition of methodological approaches and methods in the areas of improvement of mechanisms of management of ecological-economic problems in the oil sphere of Azerbaijan, as well as opinions and thoughts of different researchers of this sphere.

The practical importance of the research: the results and material of the study can be used in the preparation of the necessary measures, the development of the necessary mechanisms to solve the existing problems and the strategies of activity in the areas of improvement of the mechanisms of management of ecological-economic problems in the oil sector of Azerbaijan.

The results of the research - more improved approaches, relevant recommendations and proposals taking into account the requirements of the modern period are developed on the mechanisms of management of ecological-economic problems in the oil sector of Azerbaijan.

The originality and scientific novelty of the research: new approaches and forms of modern views on topical problems of effective organization of the ecological-economic system and solution of existing problems of management of mechanisms of ecological processes are defined in the work. The objective need to improve the mechanisms of management of the ecological-economic problem in the oil sector is justified. Assessment and strategic values of ecological-economic factor in oil production processes are provided. Attention to the importance of effective organization of problem management and identification of ways of solving ecological-economic system at oil sector enterprises is drawn. The strategic importance of creating workable mechanisms of ecological-economic system management is justified. Scientific economically reasoned proposals on ways to improve the mechanisms for managing ecological-economic problems in the long term, taking into account the leading role of the oil sector in the economy of Azerbaijan are prepared in the end of the article.

Keywords: problems of ecological-economic system, oil sphere, ecological-economic system, mechanisms of management of ecological-economic problems, modern aspects of ecological-economic problems, efficiency of management mechanisms, direction of resolution of management mechanisms.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
04.09.2019

Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
10.09.2019

Çapa qəbul olunmuşdur: 20.09.2019

Дата поступления статьи в
редакцию: 04.09.2019
Отправлено на повторную
обработку: 10.09.2019
Принято к печати: 20.09.2019

The date of the admission of the article to
the editorial office : 04.09.2019
Send for reprocessing:
10.09.2019
Accepted for publication:
20.09.2019